

Романюк В.В., викладач кафедри кримінального процесу факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання Харківського національного університету внутрішніх справ, підполковник міліції

Окремі питання застосування запобіжних заходів під час кримінального провадження щодо неповнолітніх

Прийняття нового КПК України ознаменувало не тільки впровадження сучасних стандартів кримінального судочинства у правозастосовну діяльність вітчизняних правоохоронних органів, а й ще раз засвідчило продовження курсу на розбудову нашої країни як демократичної, соціальної правової держави. При цьому, зберігаючи певну наступність із тими напрацюваннями, що мали місце у сфері кримінального судочинства з моменту здобуття Україною незалежності, новий кодекс зберіг найбільш досконалі інститути та елементи кримінальної процесуальної форми. Особливо слід відзначити збереження підходу щодо одночасного включення до завдань кримінального судочинства охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження і завдання забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування, що орієнтує, зокрема, слідчих, на об'єктивне виконання основної їх функції із провадження досудового слідства. Виконання цих завдань та здійснення вказаної функції відбувається на ґрунті істотно оновлених правил кримінального провадження, яке засновано на розширенні демократичних засад та форм здійснення кримінальної процесуальної діяльності.

Одним із інститутів кримінального процесуального права, який зазнав змін підходів до його правового регулювання, став інститут заходів забезпечення кримінального провадження, складовою його є норми глави 18 «Запобіжні заходи, затримання особи» КПК України. У цьому дослідженні коротко розглянемо окремі аспекти застосування норм цієї глави стосовно неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених. Метою дослідження є

встановлення як повноти регулювання цього питання, так і визначення його відповідності міжнародно-правовим актам в галузі охорони прав дитини.

Відмітимо, що законодавець зберіг підхід до врегулювання правових особливостей участі неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених у кримінальному провадженні. Адже воно відбувається із урахуванням загальних та особливих норм, де останні відображують ту специфіку участі вказаних осіб та особливості здійснення кримінальної процесуальної діяльності за їх участі. Так, питання запобіжних заходів, окрім вказаної глави 18 КПК України, врегульовані також ст.ст. 484, 492, 493, 499 глави 38 КПК України. Такий підхід дозволяє забезпечити не тільки мету застосування запобіжних заходів (ст. 177 КПК України), а і як відмічено у ст. 484 КПК України, що процесуальні дії щодо цих осіб здійснюються в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим та психологічним особливостям. Вважаємо, що таке розуміння особливості здійснення кримінальної процесуальної діяльності за участю неповнолітніх відповідає вимогам ст. 3 Конвенції про права дитини, згідно якої в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, судами, адміністративними органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

Щодо застосування до неповнолітніх запобіжних заходів відмітимо, наступне:

1. Метою їх застосування є забезпечення виконання неповнолітнім підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків та усунення ризиків протиправної поведінки, яка перешкоджатиме здійсненню кримінального провадження. З цього витікає два моменти, по-перше, необхідність доведення до відома неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого (його законних представників) процесуальних обов'язків (ч. 7 ст. 42 КПК України), по-друге, враховуючи специфіку психофізіологічного розвитку неповнолітніх їм, як передбачено ч. 2 ст. 484 КПК України слід роз'яснювати суть процесуальних дій, рішень та їх значення.

2. Щодо підстав застосування запобіжних заходів, то це певний юридичний склад, який утворюють факт наявності обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення факт наявності ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді вважати, що підозрюваний, обвинувачений може вчинити дії, які перешкоджатимуть здійсненню кримінального провадження. Щодо обох моментів, то це насамперед, передбачає підтвердження їх матеріалами кримінального провадження або певними обставинами (затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення). Цей висновок зокрема обґрунтовуємо положеннями ст. 194 КПК України, яка передбачає, що суд зобов'язаний встановити, чи доводять надані сторонами кримінального провадження докази обставини, які свідчать про наявність обґрунтованої підозри і ризиків перешкоджання здійсненню кримінального провадження. Подібна норма передбачена і у ч. 3 ст. 176 КПК України. Тобто за одночасною відсутністю належних та допустимих доказів як вчинення кримінального правопорушення, так і наявності відповідних ризиків слідчий не має права клопотатися про застосовування до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу.

Окремо відмітимо, що вказівка у ст. 184 КПК України на те, що у клопотанні слідчого про застосування запобіжних заходів повинно міститися посилання на один або кілька ризиків, зазначених у ст. 177 КПК України, означає не просто механічне їх перерахування, а визначає обов'язок слідчого навести аргументи (доводи) на користь їх існування. Адже у іншому випадку це більш буде схоже на вигадки слідчого, щоб переконати суддю у необхідності прийняття вигідного слідчому рішення.

3. Стосовно порядку застосування запобіжного заходу, то його судова форма у більшому ступені гарантує обґрунтованість та неупередженість у вирішенні цього. Додатково відмітимо, що частиною порядку обрання запобіжного заходу є встановлення цілої низки обставин, передбачених ст. 178 та ч. 1 ст. 492 КПК України. Їх неврахування є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону та може призвести до необґрунтованого

обмеження прав неповнолітніх і порушити звичайний уклад його життя. Відповідно, при поданні відповідного клопотання слідчим він повинен надати судді відповідні матеріали, які б характеризували обставини, які перелічені у ст. 178 та ч. 1 ст. 492 КПК України. Невиконання слідчим цих вимог є підставою для відмови у задоволенні його клопотання.

4. Участь законного представника неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого при обранні запобіжного заходу регулюється з урахуванням положень ст. 488 КПК України. Тому, залучення батьків або інші законних представників неповнолітнього до судового розгляду питання про обрання запобіжного заходу слід вважати обов'язковою, де вони виступають на стороні захисту, здійснюючи представництво неповнолітнього, а їх роль полягає у наданні судді даних на користь неповнолітнього, висловлення клопотань тощо.

Окремо відмітимо, що при визначенні кола законних представників слід керуватися нормами ст. 44 КПК України. Однак у кодексі, на жаль, не вирішено питання, що робити, коли у неповнолітнього немає батьків (усиновлювачів), опікунів чи піклувальників, інших повнолітніх близьких родичів чи членів сім'ї або за своїми якостями вони не здатні чи не можуть виконувати функцію представництва неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого. Вважаємо, що для вирішення цього питання цілком можна скористатися вказівкою п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» від 16 квітня 2004 р. № 5, що якщо у підсудного немає батьків, опікунів і піклувальників або коли їх участь у справі може завдати шкоди інтересам неповнолітнього, то суд повинен викликати як законного представника неповнолітнього представника органу опіки і піклування. Вважаємо, що таке рішення не суперечить ідеї якнайкращого забезпечення інтересів дитини.

5. Щодо застосування затримання та взяття під варту, то законодавець використав фактично той самий підхід, що і у КПК 1960 року, але за одним виключенням. У старому кодексі щодо цих запобіжних заходів прямо наголошувалося, що вони можуть застосовуватися до неповнолітнього лише у

виняткових випадках, коли це викликається тяжкістю злочину у вчиненні якого він обвинувачується. У новому кодексі їх застосування допускається, якщо неповнолітній підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, за умови що застосування іншого запобіжного заходу не забезпечить запобігання ризикам, зазначеним у статті 177 КПК. Тобто, як ми вважаємо, акцент зроблено не на пріоритетному захисті прав неповнолітнього (виключність обмеження його права на недоторканність), а на інтересах кримінального провадження, які не можуть бути забезпечені іншими запобіжними заходами. З цього приводу п. 13.1. Пекінських правил містить положення, що тримання під вартою до суду застосовується лише як крайній захід і протягом найкоротшого періоду часу. Тому є підстави вважати, що редакція ст. 492 КПК України повинна бути змінена у відповідності до міжнародних норм.

Узагальнюючи наведене відмітимо, що у новому КПК України питання застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх в цілому отримали більш повне та комплексне вирішення, що забезпечує охорону прав, свобод та законних інтересів цих учасників кримінального провадження. Хоча окремі положення потребують приведення у відповідність із міжнародно-правовим актам в галузі охорони прав дитини. Також, як показує наше дослідження, основною проблемою застосування запобіжних заходів під час кримінального провадження щодо неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених буде належне виконання слідчим вимог закону щодо доведення підстав застосування цих заходів, виявлення обставин, що враховуються при обранні запобіжного заходу, та обґрунтуванні доцільного виду запобіжного заходу. Вважаємо, що проведення відповідної роз'яснювальної роботи серед слідчих та надання їм необхідних методичних рекомендації стане запорукою запобігання необґрунтованого обмеження права неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених при застосуванні до них запобіжних заходів під час кримінального провадження.